

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1938

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΘΗΝΑ 2008

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Α'. 'Ο καταστροφικός νόμος στή συνείδηση τών λαών.

Προτού ακόμα διανοηθούν οί σοφοί πώς υπάρχει κάποια κίνηση μέσα στην ιστορία, οί λαοί είχαν τή δική τους φιλοσοφία τής ιστορίας: καταλάβαιναν πώς ή ανθρωπότητα δέν είναι στατική, μά πώς προχωρεί μέσα στό χρόνο νά ξεπληρώσει κάποιο άφεύγατο πεπρωμένο. Τό τελικό τουτο πεπρωμένο οί λαοί τό φαντάστηκαν πολύ τραγικό, κι' από δώ είναι πού αρχίζει ή ιστορία του πεσιμισμού. Τό ανθρώπινο γένος ξεκίνησε από κάποια υπερτέλεια πληρότητα κι' από τότε ακολουθεί μέσα από αλληλοδιάδοχες περιπέτειες τήν κατιούσα μιās καταπτώσεως, τραβώντας, άργά βέβαια, αλλά αναπόφευκτα, σέ κάποια μεγάλη καταστροφή, πού θα τή συνοδεύουν τρομακτικές αναστατώσεις του σύμπαντος. Για τους Σημίτες και τους Χριστιανούς, ή πρώτη τελειότητα του ανθρώπου ήτανε ή παραδείσια περίοδος τής ζωής τών πρωτοπλάστων. Για τους Έλληνες, ή εποχή του Κρόνου.

'Ο 'Ησίοδος και οί σύγχρονοί του πίστευαν πώς στην εποχή τους θάρθη κι' ή καταστροφή του ανθρώπινου γένους, και δέν περιέμεναν παρά τά σημάδια πού θα τήν προσιωνίσουν: ένα μάλιστα άπ' αυτά ήταν νά ίδουνε νά παιδιά νά γεννιώνται μ' άσπρα μαλλιά. Υπήρχαν όμως εποχές, όπως ο πρώτος αιώνας του χριστιανισμού και τό έτος 1000 τής χρονολογίας μας, πού ή πεποίθηση τής συντελείας του κόσμου — ή αντίληψη τής καταστροφής του ανθρώπινου γένους έγινε στον έγωκεντρικό άξονα αντίληψεως τής καταστροφής του σύμπαντος — είχε ρίξει σ' έκσταση κι' αγωνιώδη άναμονή τους ανθρώπους. Σεισμοί, έκλείψεις, έκρήξεις ήφαιστειών, καταποντισμοί νήσων τον πρώτον αιώνα του Χριστιανισμού, ήτανε σίγουρα σημάδια πώς τό τέλος πλησίαζε. 'Ο συγγραφέας τής 'Αποκαλύψεως περιγράφει μέ καταπληκτικήν ένάργεια τίς φοβερές αναστατώσεις του σύμ-

παντος, πού τίς ζούσε μέ τή φαντασία ένα μεγάλο μέρος τών ανθρώπων. Ζούσε ακόμα ο τελευταίος μαθητής του 'Ιησοϋ, ο 'Ιωάννης, και οί πιστοί σέχτιζαν τά βαθειά γερατειά του μέ κάποιο χωρίο του Ευαγγελίου: πίστευαν ότι ο Θεός τον κρατούσε στή ζωή νά δει ζωντανός τήν κάθοδο του Θεανθρώπου μέσα στην κατάρρευση του κόσμου. 'Ο ίδιος ο Παύλος πιστεύει στή συντέλεια. Μά τά χρόνια περνούσαν, οί πολέμιοι του Χριστιανισμού θριάμβευαν, ή συντέλεια και ή κρίση δέν έρχονταν, και σιγά - σιγά τήν πίστη διαδέχτηκε ή απογοήτευση και τήν έκσταση ή μεταφυσική. 'Η συντέλεια και ή καταστροφή του ανθρώπινου γένους μετατέθηκε στό άπώτερο μέλλον.

Στόν 'Ησίοδο πού αναφέραμε, βρίσκουμε μιá ταχτοποιημένη παράδοση τής πορείας τής ανθρωπότητας: τό ιστορικό υλικό πού δέν υπήρχε τό αντικαταστάσε ή θολή ανάμνηση τών διαδοχικών ιστορικών καταστάσεων πού πέρασαν οί γενεές πού προηγήθηκαν. Πρώτα - πρώτα λοιπόν ήρθε στον κόσμο τό χρυσό γένος: οί άνθρωποι τής γενιάς αυτής έζησαν χωρίς πόνους και βάσανα μέσα σέ μιá γή πού ανάδινε αυτοφύτρωτα όλα τά άγαθά (ανάμνηση τής περιόδου τής οργανώσεως του γένους, πριν από τή διαμόρφωση του κράτους και τής ιδιοκτησίας, όταν τά μέλη του γένους καλλιεργούσαν όλα μαζί τήν κοινή γή πού διάλεγαν και χαιρόνταν όλα μαζί τά κοινά άγαθά της, χωρίς έχθρες και άδικίες, χωρίς βάσανα και κατατρεγμούς). 'Από δώ όμως αρχίζει ή κατάπτωση τής ανθρωπότητας. Δεύτερο γένος ήρθε στον κόσμο τό άσημένιο. Τό κύριο χαρακτηριστικό του ήταν πώς ο άντρας, άπλερο πράμα, — έκά τό χρόνια βαστούσε ή παιδική ηλικία του δίπλα στή μάνα, κι' όταν έφτανε στή νιότη, ψοφοϋσε — δέν είχε καμμιά ένεργητικότητα και δέν ξεχώριζε παρά ή γυναίκα, ή σεβάσμια μάνα. Τήν ανάμνηση τής προγενέστερης από τό γένος μητριαρχικής περιόδου, ή συνείδηση, μέ μιάν αντιμετάθεση πάνω στην πεποίθηση τής βαθμιαίας μετα-

πτώσεως, την έφερνε ύστερ' από τὸ χρυσὸ γένος. Ἀκολουθεῖ κατόπι τὸ χάλκινο, ἡ ανάμνηση τῶν τρομερῶν ἀναστατώσεων ποὺ ἔφερε ἡ κάθοδος τῶν λαῶν ἀπὸ τὸ Βορρᾶ. Ὑστερα, σὰ μιὰ ἀνάπαυλα στὴν κατάπτωση τοῦ ἀνθρώπου, ἦρθε τὸ ἡρωϊκὸ γένος, τὸ ἄμεσα προηγούμενο, ποὺ τὸ εἶχε τόσο ἐξωραΐσει στὴ συνείδηση τῶν μεταγενεστέρων ἡ ποίηση, ποὺ δένμποροῦσε νάταν παρὰ κατώτερο βέβαια ἀπὸ τὸ χρυσό, ἀλλὰ ἀνώτερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, καὶ γιὰ τὰ χαρίσματα τοῦ πολὺ πρὸ εὐτυχισμένο. Κι' ὕστερα ἦρθε — ποὺ νὰ μὴν ἔρχόταν! — τὸ σιδερένιο γένος, ἡ ἐποχὴ τοῦ τώρα, ποὺ εἶναι πάντα ἡ τραγικώτερη ἀπ' ὅλες γιὰ τοὺς δυστυχισμένους. Τὸ γένος ἔχει διαλυθεῖ, ἡ ἰδιοκτησία ἔχει διαμορφωθεῖ, ἀναφάνηκε ἡ ἀδικία μ' ὅλα τὰ συνεπόμενά της ἐγκλήματα, ἡ δικαιοσύνη ἔχει διαφθαρεῖ. Ἡ ἠθικὴ ἀναστάτωση εἶναι τὸ προοίμιο τῆς φυσικῆς, καὶ ἡ φυσικὴ ἀναστάτωση ποὺ θά ρθεῖ, τὸ προοίμιο τῆς μεγάλης καὶ τελικῆς καταστροφῆς. Οἱ συχνὲς φράσεις μας μπροστὰ σὲ κάτι ποὺ σημαίνει μεγάλη ἠθικὴ ἀναστάτωση (« χάλασε ὁ κόσμος », « χάλασε ἡ πλάση », καὶ τὸ ἀντίστοιχο ξένο : « fin de siècle ») εἶναι στὴ γλῶσσα μας τὰ ὑπολείμματα στὴ συνείδησή μας τῆς ἴδιας ψυχολογίας.

Καὶ πραγματικά, ὁ καταστροφικὸς νόμος, ποὺ γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν θρησκευτῶν, τῶν μυθολογιῶν, πολλῶν φυλοσοφιῶν (ὅπως τοῦ Ἡράκλειτου καὶ τῶν Στωϊκῶν) καὶ τῶν λαῶν, διέπει τὴν ἀνθρωπότητα, βρίσκεται πάντα καὶ στὸ βάθος τῆς δικῆς μας συνειδήσεως, εἴτε ἀνθρωποϊάπλοϊκοί εἴμαστε καὶ πιστεύουμε τὴ φοβερὴ συντέλεια ποὺ θά συνεπάρεῖ κάποτε καὶ τὴ σπορὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ἀνεπτυγμένοι ποὺ λές καὶ κυττᾶμε τὶς ἀλληλοδιάδοχες καταστροφές τῶν μορφῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῶν πολιτισμῶν μέσα στὸ χρόνο, ὅλων ἐκείνων τῶν κόσμων ποὺ πέρασαν μέχρι τώρα πάνω ἀπὸ τὴν πολύμοχθη φλούδα τῆς γῆς μας, εἴτε τέλος φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας καὶ πιστεύουμε τὶς καταστροφές αὐτές σὰ μοιραία φάση στὴν ἐξέλιξη τῶν μεγάλων αὐτῶν ἱστορικῶν ὀργανισμῶν, σὰν σοφές ἐκτελέσεις ἐνός σχεδίου τῆς ἱστορίας ποὺ ἰχνογραφοῦν, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν, οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρωποῖ. Ὁ καταστροφικὸς λοιπὸν νόμος, ποὺ τόσο βαθειὰ χαραχτήκε στὴ συνείδηση τῶν λαῶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μοῖρα τους, δὲν σημειώνει μόνο τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πεσσιμισμού τῆς ἀνθρωπότητας, μὰ εἶναι καὶ ἡ πρώτη κατάκτηση τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Β'. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας σὰν ἱστορικὴ ἐπιστῆμη.

Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας θὰ πεῖ ἱστορικὴ ἐπιστῆμη. Ἐπιστῆμη θὰ πεῖ ἀνακάλυψη νόμων. Νόμος θὰ πεῖ πρόβλεψη. Καὶ πρόβλεψη

θὰ πεῖ δύναμη — καὶ τί δύναμη! — γιὰ τὸν ἀνθρώπο νὰ ξέρει τὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα του. Ἡ ἀντίληψη τῆς δυνατοῦτητας μιᾶς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας εἶναι κατάκτηση τοῦ νεώτερου πνεύματος, καὶ διόλου ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ νέαν ἀντίληψη τῆς κινήσεως ποὺ πάνω της βασίστηκε πέρα γιὰ πέρα ἡ νεώτερη ἐπιστῆμη καὶ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία βέβαια τῆς ἱστορίας δὲν ἀχρηστεύει τὴ χρονογραφικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ποὺ πάνω της βασίστηκαν ὅλα τὰ μέχρι τώρα ἱστορικὰ συστήματα μὰ τῆς δίνει τὴ θέση τῆς ὑπηρετριάς, ποὺ τῆς ταιριάζει στὸ φυσικὸ καὶ στὴ νοοτροπία της. Ἡ χρονογραφικὴ ἱστορία μαζεῦει τὰ γεγονότα, — φαινόμενα ἀπὸ τὸ βίον τῆς ἀνθρωπότητας, — τὰ κατατάσσει συστηματικὰ καὶ χρονικὰ, κάπου - κάπου φιλοτιμιέται νὰ γυρέψει καὶ τὶς τελευταῖες, τὶς πρὸ κοντινές τους αἰτίες, — μὲ μιὰ λέξη αὐτὴ θὰ συγκεντρώσει τὸ ὕλικό. Ἐδῶ ὅμως σταματᾷ ἡ δικαιοδοσία της, καὶ ἀρχίζει ὁ ρόλος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Σταματᾷ ἡ καταγραφή καὶ ἀρχίζει ἡ ἐπιστῆμη. Ὅπως ὁ φυσικὸς θὰ καταγράψει τὰ φαινόμενα τοῦ κύκλου τῆς ἔρευνάς του, θὰ τὰ κατατάξει ὕστερα σὲ κατηγορίες, θὰ γυρέψει τὶς ἀλληλουχίες τους καὶ τὰ συστήματα τῶν αἰτίων τους, ποὺ σὰν τ' ἀνακαλύψει, θὰ τ' ἀνεβάσει σὲ γενικώτερα, καὶ τὰ συνθετότερα στὰ ἀπλοῦστερα κλπ., μέχρις ὅτου ἀνακαλύψει τὴ βασικὴ δυναμικὴ σχέση ποὺ σὰν πρώτη αἰτία ὀρίζει ὅλα τὰ φαινόμενά του — ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ λέμε νόμο· ἔτσι καὶ ὁ ἱστορικὸς θὰ γυρέψει κάτω ἀπὸ τὸ ἄμετρο πλῆθος τῶν ἀνόμοιων φαινομένων τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητας, τοὺς νόμους ποὺ ὀρίζουνε τὴ γέννηση, τὴν ἐνέργεια, τὶς μορφές καὶ τὸ θάνατό τους. Μὲ τὴν τέτοια ὁμῶς θέση πέφτει φυσικὰ ἀμέσως τὸ ρῶτημα τί εἶναι νόμος, κι' ἀκόμα ἂν μπορεῖ ἡ ἱστορία νάναί τὸ πεδίο τῆς δράσεως νόμων καὶ τέλος τί εἶδους μπορεῖ νάναί ὁ ἱστορικὸς νόμος. Στὰ ἐρωτήματα τοῦτα θ' ἀπαντήσουμε ἀμέσως παρακάτω· γιὰ καὶ τὰ δυὸ τελευταῖα εἶναι καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Γ'. Ὁ νόμος στὴ φύση.

Ὁ νόμος εἶναι δυναμικὴ, σταθερὴ καὶ ἀναγκαῖα σχέση ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν κύρια ἰδιότητα τῆς ὁμοίας φύσεώς τους, καὶ εἶναι εἴτε γενικὴ εἴτε εἰδική. — Ἡ τελευταία διάκριση εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰ τὴν ὑπάρχουν νόμοι γενικοὶ καὶ νόμοι συνέπειες τῶν γενικῶν, εἰδικοὶ νόμοι καὶ οἱ δεῦτεροι αὐτοὶ ἔχουν πρὸς τοὺς πρώτους τὴν σχέση τοῦ νόμου πρὸς τὴν ἀρχή. Ἐτσι, ὁ νόμος τῆς παγκόσμιας ἔλξεως εἶναι ἀρχή νόμος, ἐνῶ οἱ νόμοι τῆς οὐράνιας μηχανικῆς εἶναι συνέπειές της, εἰδικοὶ νόμοι. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ ποὺ ξεχωρίζει τὸ νόμο - ἀρχὴ ἀπὸ τὸ νόμο -

συνέπεια, είναι ότι ο πρώτος είναι έξω χρόνου, ενώ οι δεύτεροι συναρτήσεις μετατοπίσεως και χρόνου, με την έννοια ότι η ενέργειά τους έχει τὰ σταθερά χρονικά της παράλληλα. Τὰ κύρια τώρα χαρακτηριστικά του νόμου είναι, όπως είδαμε, τρία: η σχέση που εκφράζει είναι σταθερή, δηλαδή αμετάβλητη και κανονική: είναι αναγκαία, δηλαδή δεν έχει εξαίρεση, και ότι φαίνεται σαν εξαίρεσή της, είναι «έξ αντιθέτου» επιβεβαίωσή της, όπως λ.χ. η αρχή του Αρχιμήδη και το αερόστατο για το νόμο της βαρύτητας: τρίτον, είναι δυναμική, δηλαδή σχέση κινήσεως. Αλλά — κι' εδώ πρέπει να γίνει η διάκριση — ο κόσμος χωρίζεται στον ανόργανο και τον οργανικό, και η κίνηση στον καθένα από τους δυο έχει διαφορετική μορφή: στον ανόργανο κόσμο είναι κίνηση στο χώρο με το χρόνο παράλληλο, ενώ στον οργανικό κόσμο είναι κίνηση μέσα στο χρόνο, — ή πρώτη δηλαδή είναι μετατόπιση, ή δεύτερη μεταβολή. Έτσι λοιπόν πρέπει να ξεχωρίσουμε τους νόμους, και γενικούς και ειδικούς του ανόργανου κόσμου, από τους γενικούς και ειδικούς νόμους του ενόργανου, γιατί οι πρώτοι είναι νόμοι κινήσεως μέσα στο χώρο, νόμοι μετατοπίσεως, ενώ οι δεύτεροι είναι νόμοι κινήσεως μέσα στο χρόνο, δηλαδή νόμοι μεταβολής — ή, όπως λέμε αλλιώς, νόμοι εξελίξεως. Η σχέση όμως τώρα που σημειώσαμε ανάμεσα στο χαρακτήρα των γενικών και των ειδικών νόμων του ανόργανου κόσμου δσον αφορά το στοιχείο του χρόνου, δεν υπάρχει ανάμεσα στους γενικούς και ειδικούς νόμους του ενόργανου κόσμου. Ο μαθηματικός χρόνος — γιατί μονάχα γι' αυτόν πρόκειται — είναι στοιχείο της κινήσεως στο χώρο: αλλά στους νόμους του οργανικού κόσμου, τέτοιο στοιχείο δεν υπάρχει: ενώ η τροχιά ενός πλανήτη είναι χρονικώς καθωρισμένη από την άκτινα της και την ταχύτητά του, ούδέποτε ο χρόνος της βαθμιαίας μεταβολής ενός ζωϊκού είδους μπορεί να καθοριστεί, όχι μόνο γιατί δεν υπάρχει μαθηματική σχέση του χρόνου και της μεταβολής, γιατί αμέτρητοι συντελεστές εδώ, τυχαίοι ή ένδεχομενοι, μπαίνουν στη μέση και επιταχύνουν ή επιβραδύνουν ή και ανακόπτουν με τη συνολική εξαφάνιση του είδους τη λειτουργία του νόμου της μεταβολής. Προκειμένου λοιπόν τώρα για τους νόμους του οργανικού κόσμου, για τους νόμους δηλαδή της κινήσεως μέσα στο χρόνο, ο παραπάνω γενικός όρισμός του χρόνου πρέπει ν' αλλάξει κάπως, να χάσει δηλαδή το στοιχείο της σταθερότητας: γιατί κάθε τι που δεν έχει παράλληλο μαθηματικό χρόνο, δεν είναι σταθερό: κι' ακόμα, να όρισθαι σά σχέση όχι ανάμεσα σε πράγματα, αλλά σά σχέση του ήταν με το είναι και με το θα είναι, δηλαδή σά σχέση μορφών ή καταστάσεων που διαδέχονται ή μιά την

άλλη. Κι' έτσι έχουμε τη δεύτερη αυτή μορφή του νόμου: ο νόμος στον οργανικό κόσμο είναι αναγκαία δυναμική σχέση ανάμεσα στις διάφορες μορφές και καταστάσεις που πέρνει το είδος μέσα στο χρόνο (στην εξέλιξή του). Τώρα λοιπόν, αν υπάρχουν νόμοι μέσα στην ιστορία, επειδή κι' αυτοί είναι νόμοι κινήσεως μέσα στο χρόνο, δεν μπορεί νάχουν παρά την ίδια φύση πούχουν οι νόμοι του οργανικού κόσμου.

Δ'. Η ιστορία πεδίο δράσεως νόμων.

Αν η ιστορία μπορεί ν' αποτελεί το πεδίο δράσεως νόμων, αν δηλαδή τ' αμέτρητα γεγονότα του ιστορικού βίου της ανθρωπότητας όρίζονται από νόμους ανεξάρτητους από τη θέληση των ανθρώπων, — αυτό είναι το πρώτο πρόβλημα της φιλοσοφίας της ιστορίας. Οι άρνητές της δυνατότητας της προσπάθησαν μ' όλα τὰ μέσα να γκρεμίσουν την πιθανότητα της υπάρξεως τέτοιων νόμων. Γι' αυτούς, στην ιστορία επικρατεί το άτομικό και το τυχαίο. "Ο,τι έγινε μιά φορά, ποτέ πιά δεν ξαναγίνεται, κι' όλα τ' αμέτρητα περιστατικά της ιστορικής ζωής προσδιορίστηκαν από ειδικές αιτίες που μόνο μιά φορά δουλέψανε — ενώ τὰ περιστατικά που τὰ ρυθμίζουν νόμοι έρχονται και ξανάρχονται με κάποια περιοδικότητα μέσα στο χρόνο. Πάρτε όσα φαινόμενα θέλετε μέσα από την ιστορία, αξιοσημείωτα ή όχι, το ίδιο κάνει: Πάρτε το Σόλωνα, την έκστρατεία του Μεγαλέξαντρου, την καταστροφή της 'Ιουδαίας, τον άποικισμό της 'Αμερικής, τη Γαλλική 'Επανάσταση, πάρτε τελοσπάντων ό,τι θέλετε από τη σελίδα της ιστορίας που τυχαία θ' άνοιξετε: σ' όλα τὰ περιστατικά θά βρήτε έναν άτομικό χαρακτήρα που τὰ σφραγίζει και που αποκλείει μ' ένα χίλια στά έκατό την επανάληψή τους. Έπειτα, και το τυχαίο — συνεχίζουν αυτοί — παίζει σπουδαιότατο ρόλο μέσα στην ιστορία. Χωρίς την έκστρατεία του Μεγαλέξαντρου, ο χριστιανισμός, που διαδόθηκε μόνο χάρη στον έξελληνισμό της 'Ασίας, δεν θά διαδιδόταν, και τότε ή όψη του κόσμου θάταν αλλιώτικη: έτσι, όλο αυτό το τεράστιο γεγονός εξαρτήθηκε από την έτοιμότητα του Κλείτου που με μιά σπαθιά έκοψε το χέρι του Πέρση, που στη μάχη του Γρανικού παρ' όλίγο να σκότωνε τον 'Αλέξαντρο. "Η, για να είμαστε ακριβέστεροι, — επειδή κάποιος άλλος μπορούσε να βρεθεί να κόψει το χέρι του Πέρση, — εξαρτήθηκε από το ότι ή 'Ολυμπιάδα γέννησε άγόρι, τον 'Αλέξαντρο, κι' όχι κορίτσι, την 'Αλεξάντρα. "Η τύχη της Εύρώπης — εξακολουθούνε — θάταν άλλη, αν στο Βατερλώ, πριν έρθει ο Μπλύχερ, έρχόταν ή νύχτα. "Ορθή πάνω στο στρογγυλό της λιθάρι που κυλάει, ή Τύχη είναι ο κύριος δημιουργός των ιστορικών καταστάσεων. Από την άν-

τίληψη τούτη ξεπήδησε με τόν καιρό μιὰ ἀλλη, ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες, αὐτοὶ ποὺ ἐπιβάλλονται σ' ὅλα, καὶ στὴν τύχη ἀκόμα, εἶναι οἱ κύριοι -- καὶ οἱ μόνοι ἴσως -- παράγοντες τῆς ἱστορίας : ἔτσι, ἡ ἱστορία δὲν εἶναι παρά ἢ βιογραφία τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, καὶ τὸ ἴδιο πάλι, ἀνάποδα. Στὴν ἴδια ἐπίσης γραμμῇ, τυπικὰ ὅμως ἀντίθετα, εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι σύνολο ὁμοειδῶν γεγονότων στατικῆς καταστάσεως, καὶ συνεπῶς ἡ ἱστορία μόνο σύνολο γνώσεων μπορεῖ νά ναι, καὶ ποτέ ἐπιστήμη : ὑπάρχει δηλαδή -- κι ἀχρηστεύει τοῦτο τὴν ἱστορία -- ταυτότητα ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ περιστατικά τῆς ἱστορίας, ὅπως τὸ περὶ Ὁ Σοπενάουερ : « Τὰ διάφορα κεφάλαια τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν διακρίνονται μόνο ἀπὸ τὰ κύρια γεγονότα τὸ οὐσιώδες ἀντικείμενό τους εἶναι πάντοτε τὸ ἴδιο. » Ἡ ἀλήθεια ὅμως, ὕστερ' ἀπὸ βαθύτερη μελέτη, φανερῶνται πῶς εἶναι ἄλλη ὑπάρχουν πρῶτ' ἀπ' ὅλα κατηγορίες, καὶ κατηγορίες γεγονότων, καὶ κυρίως δύο : Στὴ μιὰν ἀνήκουν τὰ οὐσιώδη γεγονότα, ἐκεῖνα δηλαδή ποὺ ἔχουν μιὰν ὁποιαδήποτε ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπίδραση πάνω στὴν ἱστορία στὴν ἄλλη, τὰ ἐπιδρασιώδη, ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔχουν καμμιά σημασία γιὰ τὴν ἱστορία : ὁ Ἀλέξανδρος τῆς Ἰνδοῦ στὸν τοῖχο τὸν Κάσσανδρο, ὁ Βύρων ἔγραψε τὸ ὄνομά του στὰ ἐρείπια τοῦ Σουνίου, ὁ Α ἔγινε ἐπιτέλους Ἀκαδημαϊκός. Τὴν ἱστορικὴ συνεπῶς ἐπιστήμη ἐνδιαφέρουν μόνο τὰ γεγονότα τῆς πρώτης κατηγορίας. Σ' αὐτὰ ὅμως διακρίνουμε δύο στοιχεῖα : ἓνα γενικὸ κι' ἓνα εἰδικό. Τὸ γενικὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπαναληφθεῖ, τὸ εἰδικὸ εἶναι τὸ ἀτομικὸ στοιχεῖο ποὺ ποτέ πιά δὲν ἐπαναλαμβάνεται, ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, τὸ γενικὸ εἶναι ἡ συνέπεια μιᾶς ὀργανικῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης, ποὺ ξαναφαίνεται κάθε φορά ποὺ συντρέχουν οἱ λόγοι ποὺ τὴν προκαλοῦνε, ἐνῶ τὸ ἀτομικὸ εἶναι ἡ ἐν τόπω καὶ χρόνῳ ἐκφραση τῆς συνέπειας αὐτῆς, ποὺ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐπαναληφθεῖ. Ἔτσι, στὸ κίνημα τοῦ Κύλωνα βρίσκουμε τὴν ἐκφραση τῆς συνέπειας μιᾶς ἱστορικῆς ἀνάγκης. Ὁ Κύλωνας, ἢ Ἀκρόπολη, οἱ Ἀλκμεωνίδες κλπ., εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἐκφραση τῆς συνέπειας, τὸ ἀτομικὸ στοιχεῖο τῆς περιπέτειας, ποὺ ποτέ πιά δὲν θὰ ἐπαναληφθεῖ. Ἀπεναντίας, ἡ «συνέπεια», ποὺ εἶναι καὶ ἡ οὐσία τοῦ περιστατικοῦ, εἶναι τὸ γενικὸ στοιχεῖο ποὺ τὸ βρίσκουμε σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ὅπου ἡ ἴδια ἱστορικὴ ἀνάγκη προκάλεσε μιὰν ἱστορικὴ συνέπεια : ἡ συνέπεια αὐτὴ εἶναι τῆς ἴδιας φύσεως μὲ τὴν συνέπεια ποὺ ἐκφράζει τὸ κίνημα τοῦ Κύλωνα. Τώρα, ἀπὸ τὴν κατηγορία τούτῃ τῶν οὐσιωδῶν γεγονότων, μόνο τὸ γενικὸ στοιχεῖο τῶν γεγονότων αὐτῶν ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη -- τὸ γενικὸ αὐτὸ στοιχεῖο ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπαναληφθεῖ. Καὶ μένει τώρα τὸ

συμπληρωματικὸ ρῶτημα : -- « Τὸ γενικὸ στοιχεῖο ποὺ ὑπάρχει στὸ ἱστορικὸ περιστατικὸ ἐπαναλαμβάνεται μὲ κάποια κανονικότητα, ὑπακούει δηλαδή σὲ κάποια ἀναγκαιότητα ἐπαναλήψεως, ἔχει αὐτὸ ποὺ λέμε περιοδικότητα ; » Πραγματικὰ μάλιστα μόνο σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν νόμοι, ὅταν τὰ διάφορα περιστατικὰ συμβαίνουν καὶ ξανα συμβαίνουν μὲ κάποια ἀναγκαιότητα : ἀλλιῶς, δὲν ὑπάρχει νόμος, δηλαδή δυναμικὴ ἀλληλουχία σειρᾶς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ μεμονωμένες αἰτίες καὶ μεμονωμένα ἀποτελέσματα, καὶ τίποτ' ἄλλο. Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε ὅμως στὸ παραπάνω ἐρώτημα, πρέπει νὰ κάμουμε ἄλλη μιὰ διάκριση, κατεβαίνοντας ἀπὸ τὴ συμβαντολογία στὴν κοινωνιολογία. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν συνδυασμένων δυνάμεων τῆς ἱστορίας καὶ τὸ ἀντικείμενο μιᾶς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, εἶναι οἱ ἱστορικὲς καταστάσεις τοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ σὲ μιὰ ἀνώτερη σύνθεση τῆς ἀνθρωπότητας, οἱ ἱστορικὲς καταστάσεις ποὺ τίς λέμε στάδια κι' ἐκφράζονται μ' ὀρισμένη κοινωνικὴ ὀργάνωση κι' ἀντίστοιχη ὀρισμένη πολιτικὴ μορφή : σ' αὐτὲς μάλιστα βρίσκεται καὶ ὁ λόγος ὅλων τῶν ἄλλων περιστατικῶν ποὺ φαίνονται « τυχαῖα ». Αὐτὲς λοιπόν, ὅπως ἔδειξε ἡ συγκριτικὴ ἐθνολογία, μελετώντας τὸν ἱστορικὸ βίον πολυαριθμῶν καθυστερημένων λαῶν, καὶ ἡ ἱστορία, ἐπαναλαμβάνονται μὲ μιὰ καταπληκτικὴ κανονικότητα, ποὺ δὲν μπορεῖ νά ναι παρά ἢ συνέπεια νόμου ποὺ τίς ὀρίζει : ὅλοι οἱ λαοὶ περνοῦν τὰ ἴδια στάδια κοινωνικῆς ἐξελίξεως ποὺ διαδέχονται κατὰ ὀρισμένη τάξη τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Δυὸ λαοὶ -- ὁ ἓνας βρίσκεται στὴ μιὰν ἄκρη τοῦ κόσμου, ὁ ἄλλος στὴν ἄλλη, ὁ ἓνας ἐξαφανίστηκε χίλια χρόνια πρὶν γεννηθεῖ ὁ ἄλλος : καὶ οἱ δύο, ἀπὸ τὰ ἴδια στάδια τῆς ἱστορικῆς ζωῆς περᾶσαν. Καὶ οἱ δύο ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς σπηλιές κι' ἐνωθῆκαν σὲ κοινωνία. Ἐπικράτησε πρῶτα τὸ καθεστῶς τοῦ ὀμαδικοῦ γάμου, καὶ σὺν πρώτη μορφή τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως ἢ μητριαρχία. Ἀκολούθησε ὕστερα ὁ μονογαμικὸς βίος καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ γένους : ἡ γῆ ἀνήκει σ' ὄλο τὸ γένος κλπ. Ἀκολουθεῖ ἡ διαφοροποίηση τῶν γενῶν καὶ ἡ ἐνωσὴ τους σὲ φυλὴ. Ὑστερα ἔρχεται τὸ καθεστῶς τῆς ἰδιοκτησίας, ἢ διαμόρφωση τῶν τάξεων καὶ τοῦ κράτους. Ἀπὸ δῶ κι' ἔμπρός, σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ὀργανικὰ διαδοχικὲς μορφές κοινωνικῆς ὀργανώσεως, ἀντιστοιχεῖ κι' ὀρισμένη πολιτικὴ μορφή. Πρῶτο ἔρχεται τὸ καθεστῶς τῆς πατριαρχικῆς βασιλείας, ἀκολουθεῖ ἢ ἀριστοκρατικὴ ἐξουσία μὲ κοινωνικὴ βάση τὴ μεγάλη γαιοκτησία ἀκολουθοῦν τὰ λαοκρατικὰ καθεστῶτα μὲ βάση τὴν ἐμπορικὴ καὶ χρηματικὴ οἰκονομία. Τὴν ὀργανικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη θὰ τὴ βρῆτε σ' ὄλους τοὺς λαοὺς. Ἐνας λαὸς ποὺ βρίσκεται στὸ τέλος

του λαοκρατικού καθεστώτος, μπορεί να ιδεί στά στάδια των όπισθοδρομημένων λαών τήν εικόνα του παρελθόντος του· ένας λαός πού βρίσκεται ακόμα στην όργάνωση του γένους, μπορεί να ιδεί στά στάδια των προχωρημένων λαών τήν εικόνα του μέλλοντός του. Στο τελευταίο του στάδιο έξαντλείται ό κύκλος τής ιστορίας ενός λαού — ή, μ' άλλα λόγια, ή ιστορία των λαών μέχρι σήμερα δέν ξεπέρασε τό τελευταίο του στάδιο : άπεναντίας, είδαμε μέχρι τώρα στην ιστορία να υπόκúπτουν οί λαοί στο τελευταίο του στάδιο σε γεγονότα πού τους έριχναν πάλι στην άρχή του ίδιου δρόμου. Στην κύκλο του τής ιστορικής διαδρομής ενός λαού, διέγραψε τόν κύκλο του και τόν έκλεισε ένας πολιτισμός. Και σε κάθε φάση τής ιστορικής αυτής διαδρομής αντιστοιχούν μ' αναγκαιότητα ίσοδύναμες κι' αντίστοιχες όρισμένες μορφές των ιδεολογικών προεκτάσεων τής ζωής, τής θρησκείας, τής ήθικης, τής φιλοσοφίας και τής τέχνης. Η θαυμάσια αυτή σύνθεση τής ιστορίας όπου μπορούν ν' αναχθούν οί άπειρομέτρητες και διαμορφώτατες έκδηλώσεις τής ζωής τής ανθρωπότητας, και ναύρουν τήν όργανική τους ένότητα και τό λόγο τους, — όνειρο λαμπρό των μεγάλων συνθετικών διανοιών τής φιλοσοφίας τής ιστορίας, τόσο των όπαδών τής τελεογικής αντιλήψεως, πού γι' αυτήν κύριος παράγοντας τής ιστορικής κινήσεως είναι ή Πρόνοια, όσο και των ύλιστων κοινωνιολόγων, πού βλέπουν στά παραγωγικά μέσα τήν κινούσα δύναμη, — άνέκυψε τέλος μέσα από τή σφοδρότατη πολεμική των αντιπάλων της όπαδών τής πανελευθερίας τής βουλήσεως σαν πραγματικότητα διαπιστωμένη άναντίρρητα από τήν ιστορία και τή συγκριτική έθνολογία. Κι' είναι άκριβώς εκείνο πού μπορεί να ίκανοποιήσει τό νεώτερο πνεύμα στην εύρύτητά του και στην τάση του προς τή σύνθεση. Γιατί θαυμαστό και βαθύ όσο πολύ λίγα, είναι τό θέαμα από τέτοια περιωπή τής έξελισσόμενης κατά σύστημα δυνάμεων άρμονικών ιστορίας σε κύκλους πάνω στη γή άνεξάρτητους ή τεμνόμενους, πού μέσα στη διαδοχή των αιώνων συναπαρτίζουν με τήν κίνησή τους τήν άνιούσα πορεία του πολιτισμού. Να βλέπει κανείς πώς σ' όποιοδήποτε μέρος τής γής κάθε λαός ξεκινά από τήν ίδιαν άφετηρία· πώς έξελίσσεται από τή μόνωση στην άγέλη, από τήν άγέλη στην οικογένεια, από τήν οικογένεια στο γένος· από τόν άνιμισμό στην προγονολατρεία κι' από τήν προγονολατρεία στον τοτεμισμό· πώς τό στάδιο τής κυνηγετικής κοινωνίας, τό διαδέχεται τό στάδιο τής κτηνοτροφικής, και τουτο τό στάδιο τής γεωργικής· πώς τήν κοινότητα τής μητέρας γής διαδέχεται ή ιδιοκτημοσύνη, τή μητριαρχία ή πατριαρ-

χία, τό γένος ή φυλή, τήν άρρύθμιστη κοινωνία τό κράτος, τή θεοκρατική νομοθεσία ή πολιτική, τόν τοτεμισμό ή φυσιολατρεία, και τή φυσιολατρεία ή ήρωολατρεία· πώς τήν πατριαρχική βασιλεία διαδέχεται ή όλιγαρχική έξουσία, τή θρησκευτική πίστη ή θρησκευτική κοσμοθεωρία, και τό θρησκευτικό τύπο ή θρησκευτική ήθική· πώς τή μεγάλη συγκεντρωτική γεωκτησία διαδέχεται τό έμπόριο, τή άριστοκρατική πολιτεία ή λαοκρατική, τή θεοκρατική δικαιοσύνη τό φυσικό δίκαιο, και τό άγραφο δίκαιο τό δίκαιο τό θετό, τή θρησκευτική κοσμοθεωρία ή χειραφετούμενη φιλοσοφία· πώς τά πολιτεύματα τουτα άνεβαίνουν στην ύπατην άκμή τους με τό άπλωμα των οικονομικών τους δυνάμεων στον κόσμο· πώς από τή φιλοσοφία χειραφετούνται οί έπιστήμες, πρώτα οί πρακτικώτερες, ύστερα οί θεωρητικώτερες, πώς στην ύπατη άκμή τους ή φιλοσοφία από ύλιστική γίνεται ιδεαλιστική, και ή ήθική από κατηγορική εύδαιμονιστική· πώς τά καθεστώτα τουτα τέλος αρχίζουν ν' αποσυντίθενται, τίς μικρές πολιτείες να διαδέχονται τά μεγάλα κράτη· πώς στην άκμή τους κρυφές δυνάμεις φθοράς αρχίζουν ήδη να έξουθενίζουν τή ζωτικότητα τους· πώς αρχίζει ή πτώση των οικονομικών και ήθικών δυνάμεων, πώς τή δύναμη διαδέχεται ή κούραση, τόν όρθολογισμό ή δεισιδαιμονία, τό ρεαλισμό ή μυστικισμό· και πώς τέλος κλείνει ένας κύκλος πολιτισμού, ενώ μέσα στην άγωνιώδη έσπέρα τά πλήθη ψηλαφούν τους τοίχους τής φυλακής τους—του κόσμου. Να βλέπει πώς κάθε λαός διατρέχει από κάποια έσόρμητη ώθηση τόν ίδιο τουτο δρόμο· πώς σε μεγάλες άναστατώσεις σταματά ή κυκλική πορεία, κι' είτε ξαναπέφτοντας πίσω ξαναρχίζει πάλι από προηγούμενο στάδιο, είτε πηδώντας προς τά μπρός συνεχίζει από μεταγενέστερο· πώς με τήν επικοινωνία άλληλοσταθμίζονται τά στάδια των διαφόρων πολιτισμών, συγχωνεύονται και μπαίνουν σιγά·σιγά σε μιαν ένωση σε στάδιο διαφοροποιημένων μερών· πώς κάθε λαός από τά ίδια στάδια περνά πού πέρασαν ως τά τότε και θα περάσουν και στο μέλλον οί άλλοι· πώς ή βαθμιαία διαδοχή των κύκλων αυτών συνιστά τή γενική πορεία του πολιτισμού· πώς αυτή ταχάινει εκεί πού οί ρυθμοί των διαφόρων κύκλων στάθηκαν ταχύτεροι κι' έντονώτεροι, και καθυστερεί εκεί πού στάθηκαν άργοι κι' άτονώτεροι· πώς τό στάδιο τής παρακμής, ύστερ' από λαπρότατην άνοδο πολιτισμού, ένα μόνο βήμα απέχει από τή βαρβαρότητα των πρώτων σταδίων· πώς τέλος ό άνθρωπος στο ουσιαστικώτερο μέρος τής ιστορικής του ύπαρξεως είναι σκλάβος των ίδιων του ενεργειών — χωρίς να τό γνωρίζει.

Ε'. Συνέχεια—καί τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι κατάκτηση τοῦ νεώτερου πνεύματος. Οἱ Ἕλληνες δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποψιαστοῦν μιὰ τέτοια φιλοσοφία. Κοντινοὶ οἱ ἱστορικοὶ ὀρίζοντές τους καὶ στατικὴ ἡ φιλοσοφία τους. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅπως κι' ὅλη ἡ ἐπιστῆμη τῶν νεώτερων χρόνων, πού βασίστηκε πάνω στὴ νέα ἀντίληψη γιὰ τὴν κίνηση, εἶναι κι' αὐτὴ κόρη τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν γῆν ἀπὸ τὸ ἐπικλινὲς ἐπίπεδο τοῦ Γαλιλαίου. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου, ἡ πρώτη θεοποίηση τῆς κινήσεως στὴν ἱστορία τῆς διανοήσεως ὕστερ' ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, εἶχε καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τὴ συνέπειά της. Εἶδε γενικὰ τὴν ἱστορία, ὅπως καὶ τὴ φύση, σὰν ἐνσάρκωση τῆς ιδέας πού ἐξελισσεται διαλεκτικῶς τραβώντας νὰ ξαναῦρει τὸν ἑαυτὸ της στὴν αὐτοσυνείδηση. Οἱ διάφορες φάσεις τῆς ἱστορίας στὴν ἐξελικτικὴ της πρόοδο, εἶναι οἱ διάφορες βαθμίδες τῆς ιδέας πρὸς τὴν αὐτοσυνείδησή της. Ἀλλὰ βέβαια, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Χέγγελ ἐξέθετε τὸ μεγαλειῶδες σύστημά του, κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ ὑποψιαστῆί πόση ἀλήθεια βρίσκονταν μέσα στὸ ἰδεαλιστικὸ περίβλημα τῆς σύλληψής του. Ἀλλὰ ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας σὰν ἐπιστῆμης εἶναι ὁ Βίκο, πού στίς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ τὸ περίφημο ἔργο του «*Scienza Nuova*», διατύπωσε τὴν περιλάλητη θεωρία τῶν κύκλων τῆς ἱστορίας καὶ ἀνάγγειλε un' istoria ideale, eterna, descritta sull' idea della Provvidenza, sopra la quale corrono in tempo tutte le storie particolari delle nazioni nei loro sorgimenti, progressi, stati, decadenze e fini (Opere, IV, 337). Ἀπὸ τότε ἀκολούθησε στὸ πεδίο τοῦτο συστηματικὴ ἐργασία ὄλων τῶν μεγάλων διανοιῶν πού ἔθελε τὸ ὄραμα μιᾶς ἱστορίας πού διέπεται ἀπὸ τὴν ἀρμονία νόμων καὶ θὰ μποροῦσε μ' αὐτοὺς κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ὑπολογίσει τὸ μέλλον. Μὰ ἡ Νέα Ἐπιστῆμη, ὅπως τὴ βάπτισεν ὁ ἰδρυτὴς της, ἔπρεπε νὰ γκρεμίσει πολλὰς ἐπάλξεις τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας, ἂν ἤθελε νὰ μὴ μείνει ἡ ἴδια μεταφυσικὴ σύλληψη νεκρὴ, ἀλλὰ νὰ γίνῃ πραγματικὴ ἐπιστῆμη· κι' ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐχθρούς της, πού ἡ θέση του ἦταν ἡ ριζικὴ ἀρνησιμὴ τῆς ὑπάρξεως νόμων στὴν ἱστορία, καὶ συνεπῶς ἡ ἀρνησιμὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἦταν τὸ δόγμα τοῦ αὐτεξούσιου, ἡ ἀλλιώτικα, τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ὄταν τὸ ἄτομο στὴν ἱστορικὴ του ζωὴ ἐνεργεῖ μ' ἐλεύθερη πρωτοβουλία, τότε σὲ κάθε ἐνέργεια ἀντιστοιχεῖ ἕνα ξεχωριστὸ ἀποτέλεσμα, διαφορετικὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα κι' ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτὰ—συνεπῶς ἀνεξάρτητο κι' ἀπὸ κάθε ἄλλη ρυθμιστικὴ δύναμη, ἔξω ἀπὸ τὴν αὐ-

θαίρετη πρωτοβουλία τοῦ ἀτόμου. Τὸ κύριο ὅμως στήριγμα τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἦταν ἡ λοιπὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία, πού μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες συνέπειές της ἦταν κι' αὐτό. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού ἡ ἐπιστῆμη ἔβαλε τὴ θέση ὅτι καὶ ἡ ψυχοπνευματικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μέρος, εἰδικῆς ποιότητας, τοῦ λοιποῦ φυσικοῦ κόσμου, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας βρῆκε τὸν καλύτερο σύμμαχο ἀντίκρου στίς μουμιωποιημένες ἐννοίες τῆς μεταφυσικῆς ἠθικῆς θεωρίας. Ὅπως καὶ στὴ φυσικὴ, ἔτσι καὶ στὴν κοινωνικὴ του ζωὴ ὁ ἀνθρώπος σὲ κάθε ἐνέργειά του ὁδηγεῖται ἀπὸ αἰτίες πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἢ καλύτερα, πού προσδιορίζουν τὴ θέλησή του. Ἡ θέλησή του εἶναι μιὰ ἐπίφαση σὰν αἰτία, εἶναι, νὰ ποῦμε, ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐνέργειάς του. Τὴ θέληση γιὰ τὴν ἐνέργεια δὲν πρέπει νὰ τὴ ξεχωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἐνέργεια, γιὰτὶ ὄχι ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ ἡ θέληση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν βαθύτερων αἰτιῶν πού τείνουν στὴν ἐνέργεια, ἐνῶ ἡ ἐνέργεια εἶναι, νὰ ποῦμε, ἡ ἀπλὴ ἔκφραση τῆς θελήσεως. Ἀλλὰ καὶ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ σχήματα, τὸ γεγονός ὅτι ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἱστορικὴ του ἐνέργεια, πού μόνη αὐτὴ ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἐπιστῆμη, καθορίζεται ἀπὸ βαθύτερες αἰτίες, εἶναι φανερό ἀπὸ τὸ ὅτι ὅλη ἡ διαμόρφωση τοῦ ψυχοπνευματικοῦ εἶναι τοῦ συντελεῖται μέσα στὰ κοινωνικὰ πλαίσια ὀρισμένου τόπου καὶ χρόνου, καὶ συνεπῶς στὸ μέτρο τους κόβεται κι' ἡ νοοτροπία του καὶ ἡ κοινωνικὴ του ζωὴ καὶ οἱ σκοποὶ του καὶ ἡ δράση του. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως του θάφτανε τὸ πολὺ ὡς τὸ σημεῖο νὰ πούλαει βαρεῖα μάλλινα πανωφόρια τὸν Ἰούλιο μῆνα, καὶ διόλου παραπέρα. Ἐπιπλέον, ἀπὸ κάθε του ἐνέργεια ὁ ἀνθρώπος δεσμεύεται σ' ἄλλη, κι' ἔτσι διαρκῶς, ὥστε νὰ βρίσκεται διαρκῶς μέσα σ' ἕνα σύμπλεγμα δεσμεύσεων πού προκαλοῦν τὴν ἀδιάκοπη δράση του. Ἀλλὰ καὶ παραπέρα, βλέπουμε πὼς ὁ ἀνθρώπος ἢ πετυχαίνει ἐκεῖνο πού θέλησε, ἢ συχνότερα βρίσκει κάτι ἄλλο, σχετικὸ ἢ ἀντίθετο· αὐτὸ σημαίνει πὼς γύρω του δροῦν κι' ἄλλες δυνάμεις, πού πότε βοηθοῦν, πότε ἀντιδροῦν στίς ἐνέργειές του, κι' αὐτὲς εἶναι οἱ ἐνέργειες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Παραπέρα, κάθε ἐνέργεια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἱκανοποίησε ἢ ὄχι τὴν ἐπιδίωξη τοῦ ἀτόμου, τραβάει πολὺ μακρύτερα ἀπ' ὅσο τὸ ἄτομο ἤθελε, καὶ, συντονισμένη μὲ ἄλλες τέτοιες προεκτάσεις ἐνεργειῶν, μεταβάλλεται σ' ἀνεξάρτητη δύναμη πού ρυθμίζει πλέον τίς ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων. Ἐτσι, ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς βιομηχανίας ρίχνει σ' ἀνεργία μιὰ μεγάλη τάξη χειροτεχνῶν· ἀλλὰ ἔτσι πέφτει ἡ ἀγοραστικὴ δύναμη καὶ τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας δὲν ἀγοράζονται: ἄλλες ἐνέργειες ἐπιβάλλονται πιά, κλπ. Ἐτσι ὁ ἀνθρώπος

είναι διαρκώς μιά ενεργητική δύναμη στην ιστορική ζωή, ώθούμενος από παράγοντες που προσδιορίζουν τη θέλησή του, κι' από τις ίδιες τις ενέργειές του που μεταβάλλονται σε δυνάμεις ανεξάρτητες πιά από τη θέλησή του. Μόνο σε μιά περίπτωση ο άνθρωπος μπορεί ν' αποδείξει μιά—και μόνη—έλευθερία της βουλήσεως του: στο να θελήσει να μην ενεργήσει· αλλά στην περίπτωση αυτή γίνεται νεκρό στοιχείο, που δεν ενδιαφέρει στη ζωή περισσότερο απ' όσο ενδιαφέρει ένας πεθαμένος. Η έλευθερία της βουλήσεως βρίσκεται μόνο στη μεταφυσική για τη ζωή, και πέρα από τον τάφο για τη μεταφυσική. Ο ιστορικός άνθρωπος είναι ο άσυνείδητος δημιουργός των ιστορικών καταστάσεων, γιατί οι ιστορικές καταστάσεις είναι οι δημιουργοί του ιστορικού ανθρώπου. Κάθε του πράξη ιστορική ρυθμίζεται από κάποια ιστορική αναγκαιότητα που την υπακούει άθελήτά του. Έτσι, η αυτοσυνείδηση της ιδέας στην έγγελιανή φιλοσοφία πρέπει να πάρει άλλο νόημα: να νοείται σαν την που πρέπει να λάβει ο άνθρωπος συνείδηση της ιστορικής αυτής αναγκαιότητας και να κανονίζει την ιστορική του δράση κατά το ρυθμό της.

ΣΤ'. Ιστορικός Νόμος. — Ο Νόμος της εξέλιξεως.

Στους ιστορικούς νόμους, πρέπει να κάνουμε τη διάκριση που αρχή· αρχή κάναμε για τους νόμους τους φυσικούς, να ξεχωρίσουμε δηλαδή νόμο γενικό, νόμο· αρχή, και νόμους ειδικούς, νόμους· συνέπειες, και τέλος να θυμηθούμε όσα είπαμε για τη φύση των νόμων του οργανικού κόσμου, πώς τους λείπει δηλαδή το στοιχείο της σταθερότητας που χαρακτηρίζει τους νόμους του άνοργανου κόσμου. Έτσι κι' έδω υπάρχει ένας ιστορικός νόμος βασικός, που όλοι οι άλλοι οι ειδικοί είναι συνέπειές του, κι' αυτός είναι ο ίδιος με το νόμο· αρχή του οργανικού κόσμου,—ο νόμος της εξέλιξεως. Την αναλογία αυτή που τονίζουμε αδιάκοπα ανάμεσα στην ιστορία και στην οργανική φύση, καθ' όσο ξέρω κανείς δεν τη σημείωσε, γιατί δε βρήκα να τονίζουν παρά τη σταθερή αντίθεση ανάμεσα στην ιστορία και στη φύση. Άλλά, για να μη μακραίνουμε, ο νόμος της εξέλιξεως είναι ή κοινή κατάκτηση όλων των συστημάτων της φιλοσοφίας της ιστορίας· οι διαφορές βρίσκονται στις διαφορετικές αντιλήψεις για τον τύπο και τη λειτουργία του. Ο νόμος της εξέλιξεως βρίσκεται στ' βάθος των συλλήψεων του Χέγγελ, του Βίκο, του Χέρντερ, του Κόντ και των άλλων μεγάλων θεμελιωτών, καθώς και των επιστεγαστών του οικοδομήματος της φιλοσοφίας της ιστορίας. Ο νόμος αυτός μπορεί αρχικά να διατυπωθεί έτσι: Α' μορφή: «Κάθε μορφή του ιστορικού βίου ενός λαού είναι ή φάση

μιάς εξέλιξεως της πρώτης κοινωνικής μορφής, μιάς εξέλιξεως που λειτουργεί όμοιόμορφα σ' όλους τους λαούς.» Πραγματικά, όπως είπαμε, κάθε λαός, αν υποθέσουμε πώς τίποτα δεν μπαίνει να πισωδρομίσει ή να διακόψει την οργανική του ιστορική πορεία, διατρέχει άλλεπάλληλα στάδια από κατώτερες σ' ανώτερες, ορισμένες και άναγκαία διαδοχικές μορφές κοινωνικοπολιτικής ζωής. Άλλά ο νόμος αυτός είναι ή έκφραση δυνάμεων που συνδυάζονται και λειτουργούν ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων, και πρέπει ο όρισμός να πλουτισθεί και με το στοιχείο της αναγκαιότητας. Έπειτα, επειδή το κέντρο της ιστορικής ζωής είναι οι βασικές ανάγκες της υπάρξεως του ανθρώπου, έπεται ότι αυτές είναι το κύριο κίνητρο της ιστορίας, αυτές και οι σχέσεις που προκαλούν αυτές μεταξύ ανθρώπου και φύσεως και μεταξύ ανθρώπου κι' ανθρώπου: δεύτερο στοιχείο. Τα όργανα που μ' αυτά άποσπᾶ από τη φύση ο άνθρωπος τ' άναγκαία για την ύπαρξή του στοιχεία, μεταβάλλονται με την πρόοδο, αλλά ή άλλαγή τους έπιφέρει μοιραία και άλλαγή κοινωνικής οργανώσεως, μ' άνάλογες μεταβολές στο δίκαιο, στην ήθική και στις λοιπές ιδεολογικές προεκτάσεις της κοινωνικής ζωής: τρίτο στοιχείο. Συνεπώς, μπορούμε να συμπληρώσουμε έτσι τώρα την έννοια του νόμου της ιστορικής εξέλιξεως: Β' μορφή: «Κάθε μορφή του ιστορικού βίου ενός λαού σαν κοινωνικοπολιτική οργάνωση με το αντίστοιχο ιδεολογικό έπικοδόμημά της, είναι ή φάση μιάς εξέλιξεως που συντελείται από την πρώτη κοινωνική του μορφή, μιάς εξέλιξεως που συντελείται ανεξάρτητα από τη θέλησή του σ' συνέπεια της άλλαγής της οικονομικής οργανώσεως της κοινωνίας του, και που οι διάφορες φάσεις της ακολουθούν ή μιά την άλλη με όρισμένη αναγκαιότητα,—όμοιόμορφα σ' όλους τους λαούς.» Το κύριο χαρακτηριστικό του νόμου τούτου είναι πώς είναι κυκλικός. Ξεκινᾶ ένας λαός από μιά κατώτατη βαθμίδα κοινωνικής οργανώσεως, φτάνει στην ανώτατη—και σαν οι κινούσες την ιστορία του αντίθετες δεν μετατεθούν άποκλειστικά ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση, πράγμα που δεν συνέβηκε μέχρι τώρα στην ιστορία, μ' που είναι ή κύρια τάση της και ή κύρια προοπτική της φιλοσοφίας της, έπιστρέφει με τοῦτο ή με κείνο το έξωκοινωνικό συμβάν σε προηγούμενα στάδια ή στην αρχή· αρχή, για να ξαναρχίσει την ίδια παρεία. Δύο τέτοιους δρόμους της ιστορίας τους βρίσκουμε έκτυπους στην αρχαία έλληνική και ρωμαϊκή και στη νεώτερη ευρωπαϊκή: Αρχίζουμε από την πατριαρχική βασιλεία, περνούμε στην φεουδαρχία και ύστερα στα λαοκρατικά καθεστώτα. Κάθε μιά από τις πολιτικές

RODRIGO DE OSONA Ο ΝΕΩΤΕΡΟΣ

ΑΓΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

(Έργον τοῦ 1495 περίπου. Καθεδρικός ναός τῆς Βαλεντίας.)

αὐτὲς μορφές ἀντιπροσωπεύει ὀρισμένη μορφή κοινωνικῆς ὀργανώσεως, καὶ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς μορφές αὐτὲς τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως ὀρισμένο καὶ σταθερὰ ἀντίστοιχο σύστημα οἰκονομίας. Ἐπίσης σὲ κάθε μορφή ἀντιστοιχεῖ σταθερὰ ὀρισμένη μορφή φιλοσοφίας, τέχνης, ἠθικῆς, δικαίου. Ἡ τροχιά λοιπὸν μιᾶς ἱστορικῆς ἐξελιξέως ὀρίζει ἕναν κύκλο πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτη, ἡ περίφημη θεωρία τοῦ Spengler, ποὺ μετέφερε τὴν παμπάλαια ὄσο κι' ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς ὀργανικὴ θεωρία στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τὰ πάντα συνεσκότισε, χωρὶς τίποτε τὸ θετικὸ νὰ προσφέρει, εἶναι ἀληθινὴ, ἀλλὰ διόλου πρωτότυπη: γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν κύκλων τοῦ πολιτισμοῦ ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ Spengler: τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ γεννιέται, ἀνδρώνεται, γεράζει καὶ πεθαίνει, ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου στὸν πατέρα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, στὸν Vico: στὸν Spengler ἀνήκει μόνον τὸ μυστικιστικὸ πάθος, ποὺ στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι γιὰ τὴν ἐπιστῆμην ἀχρηστο. Ἄλλὰ σιγά - σιγά ἀρχίζει ἡ προσέγγιση τῶν λαῶν καὶ ἡ ἐπαφή τῶν παραλλήλων κατὰ χῶρον κύκλων πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἕνας κύκλος πολι-

τισμοῦ ποὺ ἀρχίζει πέρνει πάμπολλα στοιχεῖα ἀπὸ προηγούμενό του ποὺ ἔκλεισε. Ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς παράλληλους καὶ ἐπάλληλους κύκλους τοῦ πολιτισμοῦ, περνάει μιὰ σταθερὴ κι' ἀνιούσα πρόοδος, ἡ πρόοδος τῆς συνολικῆς ἀνθρωπότητος. Ἔτσι οἱ κατὰ τόπον παράλληλοι πολιτισμοὶ εἶναι οἱ πολιτισμοὶ τῶν διαφόρων λαῶν, οἱ κατὰ χρόνον ἐπάλληλοι, οἱ κύκλοι τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος. Συνεπῶς, ὁ νόμος τῆς ἐξελιξέως δέχεται σὰ στοιχεῖο του (νόμους - συνέπειες) καὶ τὸ νόμο τῶν κύκλων καὶ τὸ νόμο τῆς προόδου. Ἐπὶ πλεόν, προχωρεῖ ἀνάμεσα ἀπὸ διαρκεῖς καταστροφές. Κάθε θέση νέας μορφῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶναι συνάμα ἡ ἄρνησις τῆς προηγούμενης, ποὺ καταστρέφεται συνήθως βίαια: κι' ἔτσι, ἀπὸ καταστροφή σὲ καταστροφή, ὀδηγεῖ στὴν τελευταία καὶ μοιραία καταστροφή ὀλοκλήρου τοῦ κύκλου ποὺ διέτρεξε. Συνεπῶς, στοιχεῖο τοῦ νόμου τῆς ἐξελιξέως εἶναι καὶ ὁ καταστροφικὸς νόμος, ὁ τόσο βαθειὰ ὅπως εἶδαμε χαραγμένος στὴν ψυχὴ τῶν λαῶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πείρα τους. Τέλος, κλείνει σὰ στοιχεῖο του καὶ τὸ νόμο τῆς περιοδικότητος, τὸ νόμο δηλαδὴ ποὺ διέπει τὴν κανονικὴ ἐπανάληψιν τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. Ὁ νόμος αὐτὸς τῆς ἐξε-

λίξεως είναι εκείνος που περισσότερο ανταποκρίνεται στην ιστορική αλήθεια, εκείνος που με τα φυσικά του κίνητρα και τις ιδιορρυθμίες τους μπορεί να εξηγήσει όλες τις πτυχές του ιστορικού γίνεσθαι κι' όλα τα γενικά ιστορικά γεγονότα, — και συνάμα εκείνος που περισσότερο από κάθε άλλον ικανοποιεί το επιστημονικό πνεύμα.

Ζ'. Έξωκοινωνικοί παράγοντες και η επίδρασή τους στο νόμο της εξέλιξεως.

Ο νόμος της εξέλιξεως όμως, όπως διατυπώθηκε στην καθαρή λειτουργία του, είναι μια αφαίρεση. Κανένας λαός ή εξέλιξη δεν προχωρεί με την κανονικότητα που εκφράζει ο τύπος του νόμου. Διακοπές, επιβραδύνσεις, παλινδρομήσεις, είναι τα κύρια γνωρίσματα της ιστορίας των λαών, με άμεση πάνω στην πορεία του γενικού πολιτισμού επίδραση. Και τούτο, γιατί υπάρχουν διάφοροι έξωκοινωνικοί συντελεστές του ιστορικού κινήματος, που επιβραδύνουν ή επιταχύνουν ή ανακόπτουν τη φορά της κυκλικής εξέλιξεως ενός λαού. Και πρώτ' απ' όλα, το σπουδαιότερο ρόλο παίζει το μόνιμο και αναγκαίο στοιχείο του γεωγραφικού παράγοντα, που όρθα όριζεται σαν «ή δυνατότητα της ιστορίας». Ήδη ο Ίπποκράτης και ο Αριστοτέλης παρατήρησαν την επίδραση του παράγοντα τούτου πάνω στο ήθος και στην ιστορία των λαών. Λαοί αγροτικοί εξαιτίας της γεωγραφικής θέσεώς τους, μένουν αιώνες και χιλιετηρίδες στάσιμοι σε κατώτερες μορφές κοινωνικού βίου, ενώ παράλιοι λαοί αναπτύσσονται ταχύτατα την ιστορία τους. Στην εποχή των Ίσαύρων, όχι μόνο, ενώ είχαν ήδη διατρέξει μεγαλειώδεις κύκλους, ο Αιγυπτιακός, ο Αιγαιϊκός, ο Μυκηναϊκός, ο Έλληνικός και ο Ρωμαϊκός πολιτισμός, όχι μόνο κρατούσε οπισθοδρομημένο, όπως σ' όλο τον Μεσαίωνα στάδιο, εκείνο της φεουδαρχίας, αλλά και μέσα σ' αυτό εύρισκε κανείς μίαν από τις πρώτες υποτυπώδεις μορφές της οργανώσεως του κοινωνικού βίου, την οργάνωση του γένους στους Σλάβους υπηκόους της αυτοκρατορίας. Η θάλασσα, ή θάλασσα είναι ή πραγματική και μεγάλη γέφυρα του πολιτισμού. Αλλά και το κλίμα και ή αφθονία των καρπών της γης έχει σπουδαιότητα σημασία. Οί Ασιατικοί λαοί, σ' αναφορά και πρὸς τὸ μεσόγειο τόπο τους, που τους καθήλωνε στην αγροτική οικονομία, αποχαυνωμένοι από τὸ θερμὸ κλίμα κι' από την άνετη ζωή που τους επέτρεπε ή αφθονία των καρπών της γης, αδρανείς, παραμένουν χιλιάδες χρόνια στάσιμοι σε καθυστερημένες μορφές κοινωνικής ζωής. Τὸ ἴδιο και οί υπερβόρειοι λαοί, που έντελῶς αντίθετα, ή φύση τους τὰ ἀρνιέται ὅλα ἔκτος ἀπὸ ἓνα μόνο μέσο ζωής (κυνήγι, ψά-

ρεμα κλπ.) ὅλη ή φροντίδα τῶν λαῶν αὐτῶν ἐξαντλεῖται στή μονομέρεια τούτη τῆς ἐνέργειας, που τούς καταδικάζει σὲ μίαν αἰώνια στασιμότητα. Ἀπεναντίας, ή εὐμετάβλητη φύση τῶν μέσων κλιμάτων, που ὄντας φειδωλή, ή σπρώχνει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐμπόριο, ή τὸν ἀναγκάζει σὲ διαρκή πάνω της δραστηριότητα νοῦ και χεριοῦ, εὐνοεῖ τὸ γοργὸ ρυθμὸ τῆς ἱστορικής ἐξελίξεως. Δεύτερος, ἀλλὰ ἐπίσης σπουδαῖος παράγοντας τῆς ἱστορίας, εἶναι οί λεγόμενες «μετατοπίσεις τῶν πολιτισμῶν». Σὲ πολὺ σπάνιες περιπτώσεις, βρέθηκαν λαοί που νὰ μείνουν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὴν ἱστορία ἄλλων λαῶν. Οί ἐμπορικές σχέσεις ἐνὸς καθυστερημένου λαοῦ μ' ἓναν προχωρημένο, ἐπιταχύνουν τὸ ρυθμὸ τῆς ἐξελίξεώς του. Ἡ κατάκτησή του ὁμῶς ἀπὸ τὸν προχωρημένο, ή οποιαδήποτε με αὐτὸν ὀλοκληρωτικὴ ἔνωσή του, τὸν ἀναγκάζει νὰ πηδήσει τὰ ἐνδιάμεσα στάδια τῆς ὀργανικής ἐξελίξεώς του. Ἀπεναντίας, ή κατάκτηση ἐνὸς προχωρημένου λαοῦ ἀπὸ ἓναν καθυστερημένο, ἐπιφέρει διπλὸ ἀποτέλεσμα: ή πέφτει κι' ὁ προχωρημένος στή βαρβαρότητα τοῦ κατακτητῆ (περίπτωση τοῦ Βυζαντίου στήν κατάκτησή του ἀπὸ τοὺς Τούρκους), ή ὁ κατακτητῆς ἀνυψώνεται στή βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κατακτημένου, — ή περίπτωση (μερική) τῶν Ρωμαίων με τοὺς Ἕλληνες, τῶν Μακεδόνων με τοὺς Ἕλληνες κλπ. Ἐπίσης σαν τρίτος παράγοντας ὑπάρχει τὸ ἄτομο, που ὅταν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναπτύξει μεγάλες δυνάμεις, μπορεί νὰ δράσει ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴν ἐπιβράδυνση ή τὴν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐξελίξεως.

Η'. Ο νόμος της εξέλιξεως στις ἰδεολογικές μορφές της κοινωνικής ζωής.

Εἶπαμε ὅτι σὲ κάθε μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀντιστοιχεῖ και ὀρισμένη μορφή τοῦ ἰδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος — ἄρα και τοῦτο συνεξελίσσεται. Πραγματικά, οί ἰδεολογικές μορφές τῆς κοινωνικής ζωής, τὸ δίκαιο πρῶτα, ή ἠθική ὕστερα, ή τέχνη μακρύτερα, και ή φιλοσοφία ἀκόμα μακρύτερα, εἶναι κοινωνικά φαινόμενα που ἐξελίσσονται σὲ ἄμεση ή ἔμμεση συνάρτηση με τὶς μορφές τῆς κοινωνικής ὀργανώσεως — ἄρα διέπονται κι' αὐτὰ ἀπὸ νόμους ή, γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀκριβέστερα, ἀπὸ ρυθμούς. Κι' ὅσο γιὰ τὸ δίκαιο και τὴν ἠθική, δὲ γίνεται λόγος, γιατί εἶναι ἄμεση και θετικὴ ἔκφραση τῆς κοινωνικής ὀργανώσεως που συµμεταβάλλεται σταθερὰ μαζί της. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ή ἰδεολογικὴ προέκταση τῆς ζωής στήν τέχνη και στή φιλοσοφία, ὅπου μόνον ἔμμεση ἀντανάκλαση τῶν κοινωνικῶν ὀργανώσεων ὑπάρχει. Στὴν ἐξέλιξη τῆς ποιήσεως κάθε λαοῦ, θὰ βροῦμε τὴν ἴδια πορεία τῆς θρησκευτικῆς ποίησης, που κρατεῖ στὰ πρῶτα

στάδια της οργανώσεως της κοινωνίας, ακολουθεί ή επίκτητη ποίηση, που αντιστοιχεί στην περίοδο της αριστοκρατικής οργανώσεως, και αυτήν, ή λυρική ποίηση σαν ποίηση του απελευθερωμένου ατόμου σ' ανεπτυγμένες μορφές κοινωνικής ζωής. Στο ιδεολογικό βέβαια περιεχόμενο κάθε τέτοιου σταδίου, αντιστοιχεί και ανάλογη φόρμα, που—και μιλάμε τώρα γενικότερα και για τις πλαστικές τέχνες που είναι τέχνες μορφής—περνάει διάφορα στάδια, το πριμιτιβιστικό πρώτα, το προπαρασκευαστικό ύστερα, ύστερα το κλασικό, ύστερα το κλασικό στο υψηλότερο σημείο της καμπύλης του πολιτισμού, ύστερα το μετακλασικό, ύστερα το ψευδοκλασικό, ύστερα το ρομαντικό, ύστερα το στάδιο της παρακμής, για ν' αναζητήσει τέλος πάλι τους πριμιτιβιστικούς τύπους—πράγμα που μπορεί νά διαπιστώσει κανείς και στην εποχή μας. Επίσης στη φιλοσοφία παρακολουθεί κανείς ώριμο ρυθμό εξέλιξεως. Πρώτα έρχεται ή θρησκευτική κοσμοθεωρία, αντιστοιχί με το στάδιο της φεουδαρχικής οργανώσεως. Με την πρώτη ανάπτυξη του δημοτικού στοιχείου, αρχίζει ή χειραφέτηση της γνώσεως και της φιλοσοφίας από το ιερατείο και τη θρησκεία, και πέρνει θέση έναντιον της: ο σκεπτικισμός του Ξενοφάνη και του Καρτεσίου είναι σχετικά φαινόμενα. Η πρώτη φιλοσοφική σκέψη είναι ύλιστική. Συγκρίνατε ιστορικά το Θαλή, το Λεύκιππο, το Δημόκριτο, τον Ήρακλειτο, με τον Λόκ, τον Σπινόζα, τον Χόμπς, τον Ντιντερό κλπ., και δέ θα άστοχήσητε. Με την επικράτηση του λαϊκού στοιχείου, μεταβάλλεται ή φιλοσοφία από επαναστατική σε συντηρητική, από ύλιστική και εξελικτική σε ιδεαλιστική και μεταφυσική: ο Πλάτωνας, Ἄριστοτέλης, ο Κάντ, ο Χέγκελ είναι τά πρώτα παραδείγματα. Στο τέλος έπειτα του κύκλου έρχεται ή μυστικιστική φιλοσοφία, ή οίον μορτίς, και ο νοῦς μας άθελα σχετίζει τους Νεοπλατωνικούς της Ἄλεξανδριανής περιόδου με τους ένορατικούς του καιρού μας, τον Ἄμμώνιο και τον Πλωτῖνο με τον Bergson και τον Spengler κλπ. Σημειώνουμε ήδη πιο πίσω τό ρυθμό της εξέλιξεως της θρησκείας, ώστε νά μή είναι ανάγκη νά κατατάξουμε πάλι έδῶ τά στάδιά της. Πρέπει όμως νά σημειώσουμε, πως σε κάθε κύκλο πολιτισμού, ο κύκλος της θρησκείας δέν έχει άμεση έπαλήθευση, γιατί ή θρησκεία είναι από την ίδια τή φύση της κοινωνικό φαινόμενο στατικό και ξέρουμε

από τους Ἕλληνες που ανέπτυξαν εις βάρος της θρησκείας τους έξαιρέτα λεπτή σκέψη, πως είναι εύκολώτερο νά άχρηστεύεται σαν έπιβίωση παρά νά εξελίσσεται σα ζωντανός οργανισμός. Ἡ έπιστήμη τέλος είναι τό μόνο κοινωνικό φαινόμενο που δέν έχει ρυθμό εξέλιξεως: όντας ή συγκεντρωμένη πείρα της ανθρωπότητας, και πλουτιζόμενη από γενιά σε γενιά στην άνιούσα πορεία του πολιτισμού, είναι αυτή ή κεντρική γραμμή που όρίζει και την κατεύθυνσή του.

Θ'. Ο ρόλος τῶν μεγάλων.

Και τέλος, τό συντομώτατο τουτο διάγραμμα δέν πρέπει νά κλείσει χωρίς λίγα λόγια για τό ρόλο τῶν μεγάλων ατόμων στην ιστορία. Στα μάτια τῶν ανθρώπων αυτοί φαίνονται οί δημιουργοί της ιστορίας, πραγματικά όμως δέν είναι παρά οί φορείς όρισμένων ιδεῶν, άναγκῶν, τάσεων, που ώριμάζουν και ζητοῦνε μιá πραγματοποίηση. Δέν είναι λοιπόν περίεργο αν σε κάθε ιστορική ανάγκη βρίσκεται και τό κατάλληλο πρόσωπο που θά την ένσαρκώσει: αν δέν βρίσκονταν αυτό, θά βρίσκονταν άλλο, ή ιστορική ανάγκη θά εύρισκε άλλη διέξοδο. Πριν από τον Ἄλέξανδρο, είχε έπιχειρήσει την έκστρατεία στην Ἄσία ο Ἄγησίλαος, κι αν ο Ἄλέξανδρος άποτύχαινε κάποιος άλλος θά έπιτελούσε τό έργο του άργότερα. Πριν γεννηθεί ο Χριστιανισμός, οί ιδέες τῶν Ἑσσαιῶν, τῶν Στωϊκῶν και τῶν Νεοπλατωνικῶν έθεσαν τά θεμέλια της ήθικῆς και της μεταφυσικῆς του. Πριν έπιβληθεί από τή νέα θρησκεία ο μονοθεϊσμός, οί άνθρωποι της αρχαίας Ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας ένιωθαν την ανάγκη του μονοθεϊσμοῦ. Δέν ήταν τόσο στεῖροι σε μεγαλοφυίες τῶν θετικῶν έπιστημῶν οί περασμένοι αἰῶνες, ώστε νά συγκεντρωθῶν αυτές στον ΙΘ' αἰῶνα. Βρέθηκαν αυτές μόνον όταν ή νέα κοινωνική οργάνωση βασίστηκε στη βιομηχανική οίκονομία. Γενικά, δέ, μπορούμε νά ποῦμε για τά μεγάλα άτομα που παίζουν ισχυρό ρόλο στην ιστορία της ανθρωπότητας, τον περίφημο άφορισμό του Κόντ, πως «είναι τά όργανα μιáς προδιαγεγραμμένης κινήσεως που αν δέν υπήρχαν αυτά, θάβρισκεν άλλη διέξοδο». Ἔτσι και ή πρωτοτυπία δέν είναι παρά ή πρώιμη έκφραση μιáς ανάγκης που δυνάμωνει και γενικεύεται προς τή κατεύθυνση του μέλλοντος.

ΠΑΝΑΓΗΣ Γ. ΛΕΚΑΤΣΑΣ